

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

door

M. DESITTERE

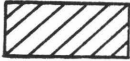
A. OPGRAVINGEN EN VONDSTEN: DE GALLO-ROMEINSE PERIODE (I)

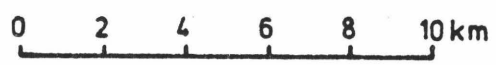
De bespreking van de vondsten uit deze periode brengen we in meerdere afleveringen. Een situatiokaartje met gearceerde zone zal duidelijk maken welk gedeelte van het werkgebied telkens wordt behandeld.

Een moeilijkheid waren de fusies van de gemeenten daar vele geografische benamingen nu een andere inhoud gekregen hebben. Onze bekommernis was van tweeërlei aard: enerzijds de begrenzing van het werkgebied, zoals vooropgesteld in de eerste aflevering van deze kroniek (Desittere 1973, p. 249), ongewijzigd te behouden, anderzijds zoveel mogelijk de vroegere geografische omschrijvingen te bewaren voor de vondsten vermeld in de oudere litteratuur. De situatiokaart kon dan ook niet anders zijn dan een compromis tussen de toestand vóór en na 1 januari 1977. Zo deden we voor de huidige begrenzing van de gemeente Gent een beroep op de *Administratieve kaart van België na de fusies*, Carto, Brussel, 1977 (schaal 1 : 350 000). Voor de afbakening van het werkgebied werd daarentegen de begrenzing van de randgemeenten in de toestand van vóór 1-1-1977 behouden. Zelzate en Wachtebeke zijn op onze kaart dan ook de enige volwaardige randgemeenten daar hun toestand na de fusies ongewijzigd gebleven is, de overige localiteiten (Zaffelare, Lochristi, Destelbergen, Merelbeke, Vinderhoute, Evergem en Ertvelde) zijn daarentegen als fracties van nieuwe gemeenten te beschouwen. De indeling van de gemeente Gent in genummerde zones gaat gedeeltelijk terug op de *Administratieve Gids van de Stad Gent*, Gent 1971. Op die manier was het niet alleen mogelijk de nieuw aangehechte gemeenten te situeren maar ook deze die reeds vóór 1-1-1977 geheel (b.v. St. Kruis-Winkel, Mendonk) of gedeeltelijk (bv. ex. Zaffelare en ex. Wachtebeke) tot het grondgebied Gent behoorden. De oude stad, met inbegrip van de kanaalzone (nr. 3), zal voortaan als Klein-Gent aangeduid worden.

1. Afsnee (Gent)

- a. In augustus 1910, bij het graven van een vijverkom in het park van de villa Mariasteen, toebehorend aan de familie de Hemptinne, zouden, naast de resten uit het neolithicum en de bronstijd (Desittere 1973, p. 250 en Desittere 1974, pp. 141-142), gevonden zijn:
- b. Gallo-Romeinse dakpannen (*tegulae*).
- c. Bewaarplaats: onbekend.
- d. Bibliografie:
 - Claerhout 1911, p. 148.

- stadsgrens (toestand op 1.1.1977)
- indeling stadsgebied
- gemeentegrens (toestand vóór 1.1.1977)
- behandeld gebied

2. *Afsnee (Gent)*

- a. Gevonden te Afsnee¹.
- b. Bronzen *sestertius* van Faustina I (fig. 5).
Voorzijde: (DIVA) AVGVSTA FAVS(TINA). Kop van Faustina naar rechts gewend.
Keerzijde: tempel met zes zuilen.
Geslagen na de dood van Faustina I, rond 141 na C. (Mattingly-Sydenham 1930, p. 165). Het exemplaar weegt 22,420 g. en is, vooral op de keerzijde, sterk afgesleten.
- c. Bewaarplaats: Muntenkabinet van de Rijksuniversiteit Gent (Centrale Bibliotheek van de R.U.G.), nr. XXXII E 5. Gift van Professor A. Schoep, beheerder-inspecteur van de Rijksuniversiteit Gent, op 26-8-1936.

3. *Drongen (Gent)*

- a. In 1789 door een landbouwer in weiland gevonden.
- b. Muntschat van minimum 200 munten die volgens de Bast geslagen waren onder het bewind van Postumus (259-268).
- c. Bewaarplaats: onbekend.
- d. Bibliografie:
 - De Bast 1804, pp. 37-38.
 - De Bast 1808, p. 83.
 - Blanchet 1900, pp. 40, 264 nr. 673.
 - Plancquaert 1924 a, p. 196.
 - Van Gansbeke 1955, p. 31.

Opmerking: volgens De Bast waren de munten „gesaust”. Dit kan wijzen op munten uit verzilverd koper, *antoniniani*, die vanaf 260, onder Postumus, werden geslagen². Blanchet heeft het daarentegen over kleinbronzen alhoewel hij als enige bron De Bast vermeld. Van Gansbeke neemt de interpretatie van Blanchet zonder commentaar over. Vermelden we nog dat Plancquaert het foutiefelijk heeft over 300 i.p.v. „meer dan 200” munten.

4. *Drongen (Gent)*

- a. Samen (?) gevonden in 1804.
- b. Twee grootbronzen (*sestertii*) van Antoninus Pius.
- c. Bewaarplaats: onbekend. In 1808 nog deel uitmakend van de verzameling van kanunnik M.J. De Bast (Gent).
- d. Bibliografie:
 - De Bast 1808, p. 83.

(1) We danken Mevrouw G. Milis-Proost, conservator aan de Centrale Bibliotheek, voor de toelating de verzameling van het Muntenkabinet door te maken en deze munt te publiceren.

(2) Zadoks-Josephus Jitta & Van Es, 1962 p. 57.

5. *Drongen (Gent)*

- a. In 1822 gevonden te Drongen.
- b. Terra sigillatakomp. Volgens de beschrijving bij Verhelst bedroeg de doormeter van de kom 200 mm, was de rand versierd met klimopbladeren en droeg de bodem de naamstempel ND [. .] E.
- c. Bewaarplaats : onbekend.
- d. Bibliografie :
 - Verhelst 1856, p. 6, nr. 47.
 - Schuermans 1890, pp. 380-381.

6. *Drongen (Gent)*

- a. In juni 1861 gevonden te Drongen.
- b. Terra sigillatakomp (fig. 2) verwant aan het type Chenet 324a (Chenet 1941, Pl. XXIV) ; diameter van rand en bodem respectievelijk 145 mm en 77 mm ; hoogte : 68 mm ; wanddikte : 5-6 mm. Op de onderkant van de bodem komt een graffito voor. De matte, oranje-rode vernislaag is plaatselijk sterk afgesleten. Naar De Clippele gaat het om een vierde eeuws produkt uit de Argonne.
- c. Bewaarplaats : Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel (inv. nr. B 329).
- d. Bibliografie :
 - Hagemans 1863, p. 444, nr. 13.
 - Juste 1864, p. 187, nr. BB 14.
 - Schuermans 1890, p. 389, nr. 13.
 - De Clippele 1967, pp. 35, 274-275, 309, fig. 169 en 233.

7. *Drongen (Gent)*

- a. In 1811 gevonden op de plaats Bourgoyen, op ongeveer 2 m diepte („à six pieds de profondeur”) in het veen.
- b. Terra sigillatabord van het type Dragendorff 36 (fig. 1) ; diameter van rand en bodem respectievelijk 185 mm en 85 mm ; hoogte : 53 mm ; wanddikte : 7 mm ; de rand is versierd met gestileerde bladeren uitgevoerd in barbotinetechniek ; op de bodem, aan de binnenkant en binnen twee concentrische cirkels, de stempel O NE [R A T U S] : Oneratus van Rheinabern. Periode der Antonijnen. Een gedeelte van de rand ontbreekt, de vernislaag is sterk afgesleten.
- c. Bewaarplaats : Museum voor Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit Gent (inv. nr. 28), voorheen deel uitmakend van de verzameling van kanunnik M.J. De Bast (Gent).
- d. Bibliografie :
 - De Bast 1813, pp. 52, 202, Pl. II, fig. X.
 - Vander Maelen 1834, p. 217.
 - De Potter-Broeckaert 1864-1870, Drongen, p. 2.

- Plancquaert 1924a, p. 196.
- Maertens de Noordhout 1938, p. 96, nr. 54.
- De Clippele 1967, pp. 33, 250-251.
- Thoen 1976, p. 33, fig. 8.

Opmerking: twee verschillende vondstdata worden in de literatuur vermeld, nu eens 1807, dan weer 1811. De juiste (1811) is wel deze vermeld in de hoofdbron: De Bast. De foutieve datum berust op een verkeerde lezing, vermoedelijk door Vander Maelen, van De Bast. De Potter-Broeckaert en later Plancquaert namen deze foutieve lezing over. Te vermelden valt nog dat Thoen de vondst interpreteert als oorspronkelijk deel uitmakend van een graf.

8. Drongen (*Gent*)

- a. Rond 1811 gevonden op de plaats Bourgoyen.
- b. Acht Romeinse munten. Volgens de gegevens bij De Bast gaat het om 3 munten van Augustus, 2 van Sabina, vrouw van Hadrianus en 3 van Hadrianus. Deze van Sabina en Hadrianus waren afgesleten, de 3 middelbronzen van Augustus werden door De Bast als volgt beschreven:
 - 1) Voorzijde: DIVVS AVGVSTVS PATER. Kop van Augustus.
Keerzijde: arend op globe.
 - 2) Voorzijde: DIVVS AVGVSTVS PATER. Kop van Augustus.
Keerzijde: PROVIDENT. Altaar.
 - 3) Voorzijde: IMP. DIVI F.P.P. Kop van Augustus en van Agrippa.
Keerzijde: COL. NEM. Krokodil en palmboom.
- c. Bewaring: onbekend.
- d. Bibliografie:
 - De Bast 1813, pp. 202-203.
 - Vander Maelen 1834, p. 217.
 - De Potter-Broeckaert 1864-1870, Drongen, p. 2.
 - Schuermans 1869, p. 226.
 - Plancquaert 1924a, p. 196.
 - Van Gansbeke 1955, p. 31.

Opmerking: Vander Maelen geeft een verkeerde vondstdatum (1807), De Potter-Broeckaert en Plancquaert nemen deze fout over. Plancquaert vermeldt bovendien de munten van Sabina niet. Van Gansbeke heeft het over een pot die de munten zou bevat hebben en verwijst hiervoor naar Schuermans. Er is echter noch bij Schuermans noch in de basispublicatie (De Bast) sprake van een pot.

9. Evergem

- a. Samen(?) gevonden in 1805.
- b. Enkele Romeinse munten waaronder twee grootbronzen (*sestertii*) van Antoninus Pius.
- c. Bewaarplaats: onbekend. In 1808 nog deel uitmakend van de verzameling van kanunnik M.J. De Bast (*Gent*).
- d. Bibliografie:
 - De Bast 1808, p. 86.

10. *Mariakerke (Gent)*

- a. In 1908 op 1m50 diepte gevonden in een zandgroeve tussen de Brugse Steenweg en de Brugse Vaart, vermoedelijk op de plaats 't Zandeken.
 b. Muntschat bestaande uit 25 grootbronzen (*sestertii*) en 51 *antoniniani*. Enkele lederresten werden volgens Brunin bij de munten aangetroffen. Dit zou er volgens dezelfde auteur kunnen op wijzen dat de munten oorspronkelijk in een lederen beurs gesloten waren.

Samenstelling :

1) 25 *sestertii* :

- 2 van Domitianus
- 1 van Trajanus
- 2 van Hadrianus
- 5 van Antoninus Pius
- 1 van Faustina I
- 2 van Marcus Aurelius
- 4 van Faustina II
- 1 van Commodus
- 2 van Crispina
- 1 van Severus Alexander
- 4 niet geïdentificeerd

2) 51 *antoniniani* :

- 1 van Gordianus III
- 1 van Trajanus Decius
- 1 van Herennius Etruscus
- 1 van Trebonianus Gallus
- 7 van Valerianus I
- 7 van Gallienus
- 3 van Salonina
- 6 van Saloninus
- 22 van Postumus
- 2 niet geïdentificeerd

c. Bewaarplaats : onbekend.

d. Bibliografie :

- Brunin 1908 a, p. 411.
- Brunin 1908 b, p. 167.
- Bastien 1967, p. 100.

Opmerking : Brunin vermeldt 50 *antoniniani*. In werkelijkheid waren het er 51 zoals volgt uit de opsomming bij dezelfde auteur. Bastien nam de fout over.

11. *Wondelgem (Gent)*

- a. Bronzen senaatsmunt (*as*) gevonden in of vóór 1789.
 b. Consecratie-munt (fig. 4).

Voorzijde : DIVVS AVGVSTVS PATER. Kop van Augustus met stralenkroon, naar links gewend ; omgeven door parelrand.

Keerzijde : PROVIDEN[T] (beneden). Altaar (Ara Providentiae) met 2 panelen en bovenop tweemaal drie palmetten ; omgeven door parelrand.

Geslagen onder Tiberius (14-37) of zelfs in de periode Tiberius-Claudius (14-54) (Banti-Simonetti 1974, pp. 87-95).

c. Bewaring : onbekend.

d. Bibliografie :

— De Bast 1804, p. 40.

— De Bast 1808, p. 87, Pl. I, XII.

VONDSTEN VAN TWIJFELACHTIGE AARD

12. Drongen (Gent)

a. In september 1812, op ongeveer 3,50 m diepte („à onze pieds de profondeur”) in het veen, op de plaats Bourgoyen.

b. Eikenhouten beeld van ongeveer 1,20 m hoogte („sa hauteur est de 45 pouces”) dat een mensengedaante voorstelt met hondekop (fig. 3). Het voorwerp was sterk verweerd, het rechteroor was afgebroken en de benen waren grotendeels beschadigd. De linkerhand vertoonde een opening ter opname van een of ander voorwerp. In de nabijheid van dit beeld, dat Anubis zou voorstellen, werd eikenhout gevonden.

c. Bewaarplaats : onbekend.

d. Bibliografie :

— De Bast 1813, p. 203, Pl. II, IV.

— Roscher 1884-1890, k. 2308.

— Blomme 1909, p. 641.

Opmerking : Anubis, oorspronkelijk een godheid behorend tot de wereld van de afgestorvenen, schijnt buiten Egypte vooral vereerd geweest te zijn als beschermheer van de reizigers³. Voorstellingen van Anubis werden zowat overal in het Romeinse Rijk aangetroffen. Ten noorden van de Alpen komen ze vrij sporadisch voor. Overigens zijn vele, in de oude literatuur vermelde identificaties met Anubis, achteraf ongegrond gebleken. Zo kan van de in vroegere literatuur geciteerde Anubisvondsten uit Groot-Brittannië vermoedelijk alleen de *intaglio* met Anubisvoorstelling uit een grafvondst van het eiland Anglesey als zodanig weerhouden worden⁴. In het verzamelwerk van Roscher⁵ vermeldt W. Drexel terloops de vondst van Drongen zonder er evenwel een oordeel over te vellen („... ueber das aus Eichenholz von Tronchiennes bei De Bast... erlaube ich mir kein Urteil”). Er is ons slechts een tweede Anubisbeeld uit hout bekend dat in Hildesheim, in het Vrije Germanië, zou gevonden zijn⁶.

(3) Malaise 1972, pp. 208-211.

(4) Harris 1965, pp. 81-82.

(5) Roscher 1884-1890, k. 2308.

(6) Ebert 1927-1928, p. 97, T. 17a ; Grimm 1969, p. 14.

13. *Drongen (Gent)*

- a. Op de plaats Regenboog.
- b. Gallo-Romeins aardewerk (?)
- c. Bewaarplaats : onbekend.
- d. Bibliografie :
— Plancquaert 1924 a, p. 194.

Opmerking : ondanks de slordige localisering door de auteur is deze vindplaats toch nog vrij nauwkeurig te achterhalen. Plancquaert situeert de vondsten op de localiteit Regenboog, op een hoger gelegen terrein omgeven door moerassig weiland en op 700 m ten zuiden van de kerk van Mariakerke. Deze laatste plaatsbepaling brengt ons echter niet in Regenboog maar wel in het aangrenzende Bourgoyen, meer bepaald in dat gedeelte ervan dat onmiddellijk ten zuiden van de Grijtgracht gelegen is. De enige mogelijke verklaring voor deze tegenspraak is een verkeerde oriëntatie door Plancquaert van de vindplaats ten opzichte van de kerk van Mariakerke. Inderdaad voegt de auteur eraan toe dat de vondsten daar werden gedaan waar Duitse militairen tijdens de eerste wereldoorlog een vliegveld hebben aangelegd. Dit vliegveld bevond zich gedeeltelijk op de plaats Regenboog en meer bepaald in het gebied dat nu begrensd wordt door de Ringvaart in het westen, de grens met de vroegere gemeente Mariakerke in het oosten, de Beekstraat in het noorden en de Vliegtuigkouter in het zuiden. De minimum-afstand van het site tot de kerk van Mariakerke bedraagt dan 700 m naar het westen en het zuidwesten.

14. *Drongen (Gent)*

- a. Op de plaats Valkenhuis. De eerste vondsten werden gedaan tijdens het ploegen, verder bij nivelleringswerken en tenslotte tijdens opgravingen ondernomen door M. en J. Plancquaert van oktober 1921 tot augustus 1922.
- b. Gallo-Romeins aardewerk en tegulae (?)
- c. Bewaarplaats : onbekend.
- d. Bibliografie :
— Plancquaert 1924 a, pp. 195-196.
— Plancquaert 1924 b, pp. 19-20.

Opmerking : volgens de auteurs zou men hier te doen hebben met de overblijfselen van een Gallo-Romeinse begraafplaats. Hun verslag over de vondsten en de opgravingen is jammer genoeg uiterst verward. Vermelden we verder dat de voorwerpen zelf nergens op afdoende wijze beschreven of afgebeeld werden. Dezelfde opmerking geldt trouwens ook voor de hoger, onder nr. 13, behandelde aardewerkvondsten van de plaats Regenboog.

15. *Evergem*

Drie ijzeren lepels uit Langerbrugge worden, zij het weliswaar onder voorbehoud, door Bauwens-Lesenne als Romeins vermeld. De auteur voegt eraan toe : „... doch heel waarschijnlijk middeleeuws.” (Bauwens-Lesenne 1962, p. 62). Er valt te noteren dat deze vondsten in de hoofdbron (Hagemans 1863, p. 394, nr. 286) niet beschreven worden als Gallo-Romeins maar dat ze daar wel degelijk behandeld worden onder de rubriek „Monuments chrétiens”.

16. *Sint-Kruis-Winkel (Gent)*

Bij het materiaal uit de steentijd en de ijzertijd (Desittere 1976, p. 106) dat in 1925 en in 1935 door J. Maertens de Noordhout werd verzameld op een zandige hoogte, zouden zich ook scherven van een Gallo-Romeinse pot bevonden hebben. Daar dit aardewerk, volgens de beschrijving van de vinder (Maertens 1927, p. 51), een groene deklaag had, is het onwaarschijnlijk dat het hier om een vondst uit de Gallo-Romeinse tijd gaat.

17. *Sint-Kruis-Winkel (Gent)*

- a. Rond 1930 gevonden door de heer René Malschaert (Zelzate) op de plaats Rosteyne (thans Sidmar), *links van de weg die van het eind van de Dries loopt naar de vaart*⁷.
- b. Cilindervormige *intaglio* uit roodkleurige granaatsteen (fig. 6-7); diameter: 21 mm, hoogte: 7,5 mm; aan weerszijden, op de mantel, komt een gaatje voor van 1 mm doormeter en 2 mm diepte ter bevestiging van een ring; boven- en ondervlak zijn horizontaal; de mantel is versierd met ruitvormige, geslepen facetten. De *intaglio*-figuur gaat 3 mm diep en bestaat uit een naar links gewende, gehelmde vrouwen(?)buste. De helm is bekroond met de voorstelling van een fabelachtig dier, vermoedelijk een zeedraak. Het stuk is vrij gaaf behalve een beschadiging aan de linkerzijde die wellicht ontstaan is als gevolg van het boren van het hechtgaatje.
- c. Bewaarplaats: Museum voor Folklore en Plaatselijke Geschiedenis, Ronse. Gift van de heer M. Gilleman (Dilbeek).
- d. Bibliografie:
 - Deconinck 1960, p. 50.

Opmerking: het is sterk de vraag of de *intaglio* van St.-Kruis-Winkel in de oudheid werd vervaardigd. In de moderne standaardlitteratuur over antieke *intaglio's* en *cameeën* hebben we tevergeefs gezocht naar het helmtypen en naar de combinatie van helm en zeedraak. Ook de numismatiek biedt weinig of geen aanknopingspunten. Wel komen in de Romeinse kunstproductie voorstellingen voor van dieren die nauw verwant zijn aan het exemplaar van St.-Kruis-Winkel (vb. Menzel 1966, T. 52, afb. 133; T. 53, 138). Over de moeilijkheid antieke gemmen van de postantieke te onderscheiden, zie Richter 1971, p. 154.

18. *Vinderhoutte (Lovendegem)*

- a. Gevonden op het grondgebied van de vroegere gemeente Vinderhoutte.
- b. Zwartwandig kommetje met konvexe bodem. Gallo-Romeins?
- c. Bewaarplaats: onbekend.
- d. Bibliografie:
 - Verhulst 1859, p. 11, nr. 167.
 - Schuermans 1872, p. 35, nr. 167.

(7) Schriftelijke mededeling van de vroegere eigenaar van het stuk, de heer M. Gilleman (Dilbeek).

B. VARIA EN PERSONALIA

- In 1977 werd de Gentse Vereniging voor Stadsarcheologie (G.V.S.A.) opgericht. Deze v.z.w. heeft de bedoeling, in samenwerking met de stedelijke Dienst voor Archeologie en Historische Monumenten, een volwaardige stadsarcheologie op te bouwen. De vereniging zal o.a. voordrachten, lessenreeksen, bezoeken aan opgravingen en tentoonstellingen organiseren. Zij geeft een viermaandelijks tijdschrift, *Stadsarcheologie*, uit waarvan een eerste aflevering is verschenen.
- Van 4 tot 30 nov. 1977 greep in het Bijlokemuseum te Gent een tentoonstelling plaats over „Archeologica uit de Metaaltijden”. De tentoonstelling werd ingericht naar aanleiding van het verschijnen van de catalogus *Voorwerpen uit de Metaaltijden* door M. Desittere en A.-M. Weissenborn. De catalogus behandelt de voorwerpen uit de bronstijd en de ijzertijd bewaard in het Bijlokemuseum. Een aantal archeologica uit het Gentse komen erin voor.

LIJST VAN DE AFBEELDINGEN

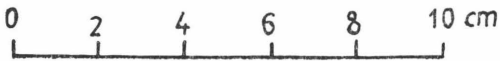
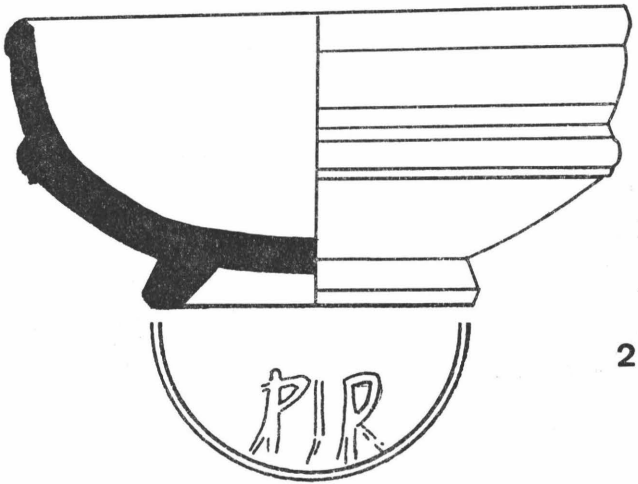
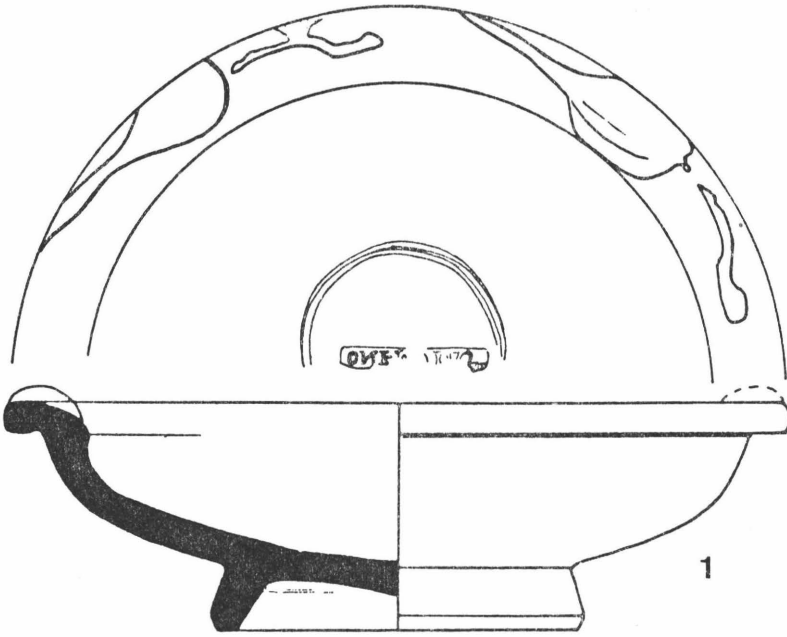
- Situatiekaart. Wijkindeling : 1. ex. Wachtebeke ; 2. St.-Kruis-Winkel ; 3. Klein-Gent ; 4. Kluizen ; 5. Mendonk ; 6. ex. Zaffelare ; 7. Desteldonk ; 8. Oostakker ; 9. Wondelgem ; 10. Mariakerke ; 11. St.-Amandsberg ; 12. Drongen ; 13. Gentbrugge ; 14. Ledeberg ; 15. Afsnee ; 16. St.-Denijs-Westrem ; 17. Zwijnaarde.
1. Terra sigillatabord, Drongen. Tekening naar Thoen 1976, fig. 8.
 2. Terra sigillatakomp, Drongen. Tekening naar De Clippele 1976, fig. 169 en 233.
 3. Eikenhouten beeldje van Anubis (?), Drongen. Tekening naar De Bast 1813, Pl. II, IV.
 4. Bronzen senaatsmunt (as), Wondelgem. Tekening naar De Bast 1808, Pl. I, XII.
 5. Bronzen sestertius van Faustina I, Afsnee. Cliché Centrale Bibliotheek der R.U.G.
 - 6-7. Intaglio uit granaatsteen. St.-Kruis-Winkel. Cliché's M. Desittere.

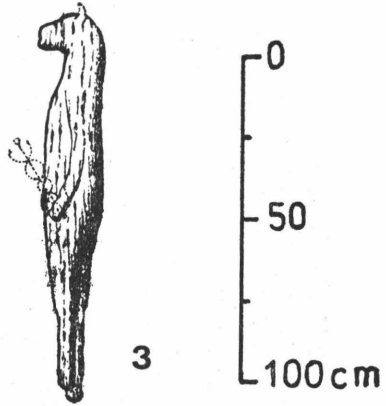
BIBLIOGRAFISCHE AFKORTINGEN

- Banti-Simonetti 1974 = A. Banti - L. Simonetti, *Corpus Nummorum Romanorum*, Firenze, 1974.
- Bastien 1967 = P. Bastien, *Le monnayage de bronze de Postume*, Numismatique romaine. Essais Recherches et Documents III, Wetteren, 1967.
- Bauwens-Lesenne 1962 = M. Bauwens-Lesenne, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oost-Vlaanderen*, Oudheidkundige Repertoria II, Brussel, 1962.
- Blanchet 1900 = A. Blanchet, *Les trésors de monnaies romaines et les invasions germaniques en Gaule*, Parijs, 1900.

- Blomme 1909 = A. Blomme, *L'Egyptologie en Belgique*, Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique 61, 6e r., I, 1909, pp. 569-654.
- Brunin 1908 a = G. Brunin in Revue belge de Numismatique et de Sigillographie 64, 1908, p. 411.
- Brunin 1908 b = G. Brunin, *Trouvailles de monnaies romaines à Mariakerke*, Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent 16, 1908, p. 167.
- Chenet 1941 = G. Chenet, *La céramique Gallo-Romaine d'Argonne du IV siècle et la terre sigillée décorée à la molette*. Fouilles et Documents d'Archéologie antique en France I, Mâcon, 1941.
- Claerhout 1911 = J. Claerhout, *La Palafitte d'Afsné*, Annales de la Société scientifique de Bruxelles 35, 1910-1911, pp. 144-148.
- De Bast 1804 = M.J. De Bast, *Recueil d'Antiquités romaines et gauloises trouvées dans la Flandre proprement dite avec désignation des lieux où on les a découvertes*, Gent, 1804.
- De Bast 1808 = M.J. De Bast, *Recueil d'antiquités romaines et gauloises trouvées dans la Flandre proprement dite avec désignation des lieux où on les a découvertes*, 2e uitgave, Gent, 1808.
- De Bast 1813 = M.J. De Bast, *Second supplément au Recueil d'Antiquités romaines et gauloises, contenant la description de l'ancienne ville de Bavai et de Famars*, Gent, 1813.
- De Clippele 1967 = L. De Clippele, *Het Gentse en het Meetjesland in de Romeinse tijd. Het verband tussen de bewoning en de bodemgesteldheid*, Gent, 1967 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- Deconinck 1960 = J. Deconinck, *Belgische voorhistorische voorwerpen*. Archeologie. Uitgave van de Kring voor voorhistorische opzoekingen van Ronse, 1960, p. 50.
- De Potter-Broeckaert 1864-1870 = F. De Potter - J. Broeckaert, *Geschiedenis der gemeenten van de provincie Oost-Vlaanderen*, 1e reeks, arr. Gent, 1864-1870, II.
- Desittere 1973 = M. Desittere, *Archeologische Kroniek*, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent 27, 1973, pp. 249-252.
- Desittere 1974 = M. Desittere, *Archeologische Kroniek*, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent 28, 1974, pp. 141-158.
- Desittere 1976 = M. Desittere, *Archeologische Kroniek*, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent 30, 1976, pp. 103-113.
- Ebert 1927-1928 = M. Ebert (edit.), *Reallexikon der Vorgeschichte* 11, Berlijn, 1927-1928.
- Grimm 1969 = G. Grimm, *Die Zeugnisse aegyptischer Religion und Kunstelemente im römischen Deutschland*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain 12, Leiden, 1969.
- Hagemans 1863 = G. Hagemans, *Un cabinet d'amateur. Notices archéologiques et description raisonnée de quelques monuments de haute antiquité*, Luik, 1863.
- Harris 1965 = E. & J.R. Harris, *The oriental Cults in Roman Britain*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain 6, Leiden 1965.
- Juste 1864 = Th. Juste, *Catalogue des collections composant le Musée royal d'Antiquités, d'Armures et d'Artillerie (Bruxelles), précédé d'une notice historique*, Brussel, 1864.
- Maertens 1927 = J. Maertens, *Identification de parties de la voie romaine d'Anvers vers la mer du nord*, Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent 35, 1927, pp. 45-57.
- Maertens de Noordhout 1938 = J. Maertens de Noordhout, *Catalogue du musée des antiquités de l'université de Gand*, St.-Amandsberg, 1938.
- Malaise 1972 = M. Malaise, *Les conditions de pénétration et de diffusion des cultes égyptiens en Italie*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain 22, Leiden, 1972.
- Mattingly-Sydenham 1930 = H. Mattingly - E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage III, Antoninus Pius to Commodus*, London, 1930.
- Menzel 1966 = H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland II - Trier, Mainz*, 1966.

- Plancquaert 1924 a = R.P. Plancquaert, *A propos de quelques découvertes faites dans la Flandre orientale*, Bull. Soc. d'Anthrop. de Bruxelles 39, 1924, pp. 182-202.
- Plancquaert 1924 b = M. & J. Plancquaert, *Naar aanleiding der Voorhistorische ontdekkingen te Valkenbuis*, Dietsche Warande en Belfort 24, 1924, pp. 18-32.
- Richter 1971 = G.M.A. Richter, *The engraved Gems of the Romans*, Londen, 1971.
- Roscher 1884-1890 = W.H. Roscher (edit.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* 1, Leipzig, 1884-1890.
- Schuermans 1869 = H. Schuermans, *Médailles et monnaies découvertes dans les Pays-Bas pendant le XVIII siècle et antérieurement*, Revue de la Numismatique belge, 5e reeks, I, 1869, pp. 206-229.
- Schuermans 1872 = H. Schuermans, *Antiquités trouvées en Belgique*, Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie 11, 1872, pp. 23-49.
- Schuermans 1890 = H. Schuermans, *Antiquités trouvées en Belgique*, Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie 29, 1890, pp. 361-424.
- Thoen 1976 = H. Thoen, *De Gallo-Romeinse periode. Graven naar Gents Verleden*, Gent, 1976, pp. 31-39.
- Vander Maelen 1834 = Ph. Vander Maelen, *Dictionnaire géographique de la Flandre orientale*, Brussel, 1834.
- Van Gansbeke 1955 = P. Van Gansbeke, *Les trésors monétaires d'époque romaine en Belgique*, Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie 101, 1955, pp. 5-44.
- Verhelst 1856 = B. Verhelst, *Catalogue des objets d'art formant la collection Bodaert et consistant en argenterie ancienne, sculpture en ivoire, grès flamands, meubles, tableaux et autres antiquités. Vente à Gand le 6 août 1856*, Gent, 1856.
- Verhulst 1859 = D. Verhulst, *Catalogue des objets d'Art qui composent la collection B. Verhelst à Gand*, Gent, 1859.
- Zadoks-Josephus Jitta & Van Es 1962 = A.N. Zadoks-Josephus Jitta & W.A. Van Es, *Muntwijzer voor de Romeinse tijd*, 's-Gravenhage, 1962.

4

5

